

За результатами статистичного аналізу з залученням хронологічно близьких жіночих серій Європи група з Попівки дещо дистанціюється від загального черняхівського масиву та займає проміжне положення між

збірними групами черняхівської культури Північного Причорномор'я, Синтана-де-Муреш, Середнього Подніпров'я з однієї сторони та низкою серій Прибалтики 2–5 ст. (Марвелес, Сйгуляй).

Ю. Долженко, І. Потехіна

АНАЛІЗ КРАНІОЛОГІЧНОЇ СЕРІЇ З ПОХОВАНЬ XVIII – XIX ст. У ВІННИЦІ

У результаті археологічних досліджень у м. Вінниця, проведених Волино-Подільською експедицією ІА НАН України під керівництвом Л. Виногородської у 2018 р., антропологічна колекція з міста поповнилася новими матеріалами. У цьому сезоні досліджено понад двадцять поховань XVIII–XIX ст. у Старому місті на території Литовського замку і біля Спасо-Преображенського собору.

Для антропологічного дослідження передано матеріали з 23 поховань: 21 зі Старого Міста і два – зі Спасо-Преображенського собору. Тринадцять поховань належали чоловікам, вісім – жінкам, одне – підлітку і лише в одному була похована дитина 8–10 років. Дані про стан збереженості кістяків та статево-вікові визначення наведено у таблиці.

Опрацювання кісткових решток здійснювалося в антропологічній лабораторії Інституту археології НАН України. Для визначення статі і біологічного віку похованих застосовано загальноприйняті методики (Vallois 1937; Alekseev, Debets 1964; Gerasimov 1955; Ubelaker 1978; Brothwell 1981; Buikstra & Ubelaker 1994). Виміри черепів проводилися за стандартною краніологічною програмою (Martin 1928), кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми (Алексеев, Дебец, 1964). Для оцінки вимірювальних ознак використовувалися таблиці розмірних категорій Г. Дебеца (Алексеев, Дебец, 1964). При характеристиці серії також використана краніоскопічна методика (Kozintsev 1992).

Антропологічні матеріали з поховань у Старому місті. Поховання 1 (розкоп 1, кв. 9–10) належало чоловікові 30–35 р. Череп коричнево-жовтуватий, незадовільної збереженості, нижня щелепа в гарному стані. Черепна коробка візуально малих розмірів,

рельєф надбрівних дуг помірний. Соскоподібні відростки великі. Черепні шви облітеровані з внутрішньої сторони, з зовнішньої відкриті. Зношеність зубів відповідає 2–3 балам.

Поздовжній діаметр черепної коробки малих розмірів, поперечний дуже великий, за індексом череп брахікранний (85,2). Висотний діаметр черепної коробки помірних розмірів. Довжина основи черепа мала. Лобна кістка помірно широка. Обличчя профілюване помірно. Орбіти і ніс виміряти не вдалося через погану збереженість.

Надорбітний отвір (*Foramina supraorbitale*) на чоловічому черепі присутній з правої сторони і відсутній з лівої. У нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) присутня вормієва кісточка з правої сторони черепа.

Поховання 1 (кв. 11) належало чоловікові 30–40 р. Череп коричнево-жовтуватий, задовільної збереженості, нижня щелепа в наявності, представлена фрагментами. Черепна коробка середніх розмірів, пошкоджені вилиці та нижня її частина. Рельєф надперенісся та надбрівних дуг виражений добре, розвиток потиличного горба можна оцінити 2 балами. Соскоподібні виростки великих розмірів. Черепні шви закриті з внутрішньої сторони, а із зовнішньої відкриті на всіх ділянках. Зношеність зубів відповідає 2–3 балам.

Поздовжній діаметр великий, поперечний помірний, за індексом череп доліхокранний (74,5). Лобна кістка та потилиця широкі. Обличчя помірно високе, ширину виміряти неможливо. Лице клиногнатне, горизонтальне профілювання обличчя дуже сильне як на верхньому, так і на середньому рівнях. Орбіти помірної ширини і малої висоти, хамеконхні за індексом (75,0). Ніс середньої висоти та малої ширини, за покажчиком

Перелік, збереженість та статевовікові визначення матеріалу з поховань XVIII – XIX ст. у м. Вінниця

Місце знаходження	№ поховання	Стать	Вік, роки	Збереженість, 1–4 бали	Репрезента- тивність
Старе місто, Литовський замок, кв. 11	1	♂	30–40	++	cran, mand, pks
Там само, кв. 22, відвал	1	♀	35–45	++++	cran, pks
Там само, розкоп 1, відвал	1	♀	20–25	+	cran, fr, pks
Там само, завал, верх	1	♀	–	+	cran, fr
Там само, схід, відвал	2	♂	30–40	++++	cran, pks
Там само, квадрат 22	2	♂	35–45	++++	cran, mand, pks
Там само, розкоп 1, відвал	Череп 2	♀	30–35	++++	cran
Там само, кв. 11	3	♂	35–45	++++	cran, pks
Там само	4	♀	45–55	+++	cran, pks
Там само, прирізка	7	♀	30–40	++++	cran, pks
Там само	Череп 9, верх	♂	50–60	+	cran, fr
Там само, розкоп 1	9	♂	50–60	+	cran, fr, pks
Там само	Череп 9а	♂	30–40	++++	cran, mand, pks
Там само	10	♂	50–60	++++	cran, mand, pks
Там само	13	–	8–10	++	pks fr.
Там само	14	–	14–15	+	cran, fr, pks, fr
Там само	18	♂	30–40	++++	cran, pks
Там само, схід	29	♀	25–35	+	cran, mand, pks
Там само, розкоп 1	1а	♀	–	+	pks, fr
Там само, завал, верх	Фрагменти черепа 1z	♂	35–45	+	cran, fr
Там само, відвал	Череп 1а	♂	50–60	+	cran, fr
Спасо-Преображенський собор	Череп 1	♂	25–35	+++	cran, mand
Там само	Череп 2, завал кісток	♂	25–35	++++	cran, mand

Умовні позначення: ♂ – чоловік; ♀ – жінка; cran – цілий череп; pks – посткраніальний скелет; fr – фрагменти; mand – нижня щелепа.

вузький (45,1). Перенісся помірно високе за симотичним індексом і дуже високе за дакріальним. Кут випинання носа великий (33,0°). Глибина іклової ямки (*fossa canina*) мала.

Надобрітний отвір (*Foramina supraorbitale*) на чоловічому черепі присутній з двох сторін («східна» ознака). Піднебінний поперечний шов з обох боків зафіксований як варіант 1а. Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній як з правої, так і з лівої сторони («західна» і «північна» ознака). Клиноподібний верхньощелепний шов присутній з обох сторін (європеїдна ознака). Підобрітний візерунок з правої сторін визначений як форма III, з лівої – форма II. В нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) присутня вормієва кісточка з обох сторін черепа (європеїдна ознака).

Поховання 1 (відвал) належало жінці 20–25 р. Череп коричнево-жовтуватий, незадовільної збереженості, нижня щелепа відсутня. Рельєф надбрівних дуг слабкий, потилиця не збереглась. Соскоподібні відростки малих розмірів. Зношеність зубів відповідає балу 1.

Лоб помірно широкий. Верхня висота обличчя середня. Ніс помірної висоти та малої ширини, за індексом (45,8) він вузький (лепторинія). Перенісся високе. Орбіти помірно високі (мезоконхія).

Поховання 1а (розкоп 1) належало, ймовірно, жінці, вік якої визначити не вдалося. Черепна коробка та обличчя не збереглися, за винятком лобної кістки. Рельєф надбрівних дуг слабкий. Лоб помірно широкий.

Поховання 2 (кв. 22, Старе місто, схід) належало чоловікові 35–45 р. Череп коричнево-жовтуватий, доброї збереженості, нижня щелепа в наявності. Черепна коробка візуально невелика, це підтверджується і виміром горизонтальної окружності черепа через точку *ofrion*, яка виявилась малих розмірів за світовими стандартами (501 мм). Рельєф надперенісся та надбрівних дуг виразний, потиличний виступ не розвинутий. Соскоподібні відростки великих розмірів. Черепні шви облітеровані з внутрішньої сторони, а з зовнішньої лише починають заростати. Зношеність зубів відповідає 3–4 балам.

Поздовжній діаметр малий, поперечний середній, за індексом череп брахікранний

(80,7). Вушна висота мала (110,5), малий і висотний діаметр черепної коробки. Лобна кістка помірно широка, чоло похиле.

Обличчя мезогнатне, досить широке за абсолютним розміром (136,5 мм) і помірно високе, на що вказує і верхньолицевий індекс (52,7). Лобно-виличний покажчик малий. Профілювання обличчя помірно на верхньому і сильне на середньому рівні. Орбіти малої ширини і висоти, мезоконхні за індексом (81,7). Ніс помірної висоти та ширини, за покажчиком помірно широкий (48,1) – мезоринія. Перенісся помірно високе за симотичним індексом і високе за дакріальним. Глибина іклової ямки (*fossa canina*) велика. Обличчя характеризується помірним випинанням носових кісток щодо лінії вертикального профілю обличчя (27,0°).

Надорбітний отвір (*Foramina supraorbitale*) на чоловічому черепі присутній з обох сторін. Піднебінний поперечний шов з обох боків зафіксований як варіант (Ia). Задньовиличний шов (ЗВШ) присутній з правої сторони і відсутній з лівої. Клиноподібний верхньощелепний шов присутній з фронтальної сторони, відсутній з дорсальної. Підорбітний візерунок з правої сторони виявлений як форма III, з лівої – II. В нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) присутня вормієва кісточка з обох сторін черепа, але з правого боку виявлено ще і «східну» ознаку: вставну кісточку в потилично-соскоподібному шві (*Ossa Wormii suturae occipitomastoideae*). Отже на черепі присутні сім східних ознак (враховуючи праву і ліву сторону, а також фронтальну і тильну). З огляду на ці ознаки та брахікранну форму, можна припускати наявність певної східної домішки.

Череп 2 з відвалу (розкоп 1) належав жінці 30–35 р. Череп коричнево-жовтуватий, гарної збереженості, нижня щелепа відсутня. Черепна коробка сфеноїдної форми, візуально помірних розмірів, рельєф надбрівних дуг слабкий, потиличний виступ розвинений слабо. Характеризується помірним поздовжнім і дуже великим поперечним діаметром черепної коробки, за покажчиком череп виразно брахікранний (88,2). Його горизонтальна окружність через офріон є дуже великою (514 мм). Висота від базіону помірна. Лобна кістка помірно широка у фронтальній і дуже широка у дорсальній частині.

Обличчя досить широке на рівні вилиць (129,6 мм), помірної висоти (64,0 мм), широке за верхньолицевим індексом (49,4). Лобно-виличний індекс малий. Профілювання обличчя помірно на верхньому (141,9°) і мале на середньому рівні (128,0°). Орбіти помірної ширини і малої висоти, мезоконхні за індексом (78,6). Ніс помірної висоти та дуже вузь-

кий (21,5 мм), за покажчиком вузький (44,8). Перенісся низьке за симотичним індексом (34,8) і дуже високе за дакріальним (65,1). Глибина іклової ямки (*fossa canina*) мала. Кут випинання носа великий (27,0°).

Надорбітний отвір (*Foramina supraorbitale*) на жіночому черепі присутній з обох сторін («східна» ознака). Піднебінний поперечний шов з правої сторони зафіксований як «східний» (IIIa), а з лівого боку європеїдний варіант (IIIa). Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній з обох боків. Клиноподібний верхньощелепний шов присутній і з фронтальної сторони, і з дорсальної (європеїдна ознака). Підорбітний візерунок з правої сторони виявлений як форма II, з лівої – I. У нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) присутня вормієва кісточка з лівої сторони черепа. З правої сторони також вона присутня, але виявлено ще вставну кісточку і в потилично-соскоподібному шві (*Ossa Wormii suturae occipitomastoideae*). Враховуючи цю й інші «східні» ознаки та виразну брахікранію і сфеноїдну форму черепа, можна зробити припущення про монголоїдною домішку у похованій.

Із 37 краніофенетичних ознак на цьому черепі було зафіксовано 19 фенів. Подаємо їх перелік в анатомічному порядку. Norma Facialis: під орбітою з обох сторін присутні по одному отвору *Foramina infraorbitale accessorium*. Norma Lateralis: на вилиці з обох сторін зафіксовано виступ – *Spina processus frontalis ossis zygomatici*. У лускоподібному скроневому шві присутні поодинокі вставні кісточки малих розмірів (*Ossa Wormii suturae squamosae*). Norma Occipitalis: у нижній частині лямбдоподібного шва L_3 (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) з обох сторін присутні по дві вормієві кісточки. У верхній частині лямбдоподібного шва (L_1) з правої сторони виявлено дві кісточки. На соскоподібному виростку з обох сторін присутній отвір (*Foramen mastoideum*). Norma Basilaris: з обох сторін виявлено задньомищелкові отвори (*Canalis condylaris*). З правої сторони черепа виявлено розділення під'язичного каналу (*Canalis hypoglossalis bipartitum*). Форма поперечного піднебінного шва *Sutura palatina transversa* – увігнута. *Torus palatinus* оцінюється балом 1.

Череп 3 (Старе місто, Литовський замок, кв. 11) належав чоловіку 35–45 р. Череп коричнево-жовтуватий, гарної збереженості, масивний, нижня щелепа відсутня. Форма черепної коробки наближається до сфеноїдної. Череп візуально великий, рельєф надбрівних дуг виразний (3–4 бали), потиличний виступ розвинений сильно (3–4 бали). Характеризується помірним поздовжнім і великим поперечним діаметрами черепної коробки, за покажчиком череп брахікран-

ний (83,3). Горизонтальна окружність через офріон помірних розмірів (516мм). Висота черепа від базіону велика. Лобна кістка помірно широка у фронтальній і широка у дорсальній частині.

Обличчя на рівні вилиць дуже широке за абсолютним розміром (144,3 мм), помірної висоти (70,0 мм) й широке за верхньолицевим індексом (48,5). Лобно-виличний індекс дуже малий. Профілювання обличчя сильне на верхньому (139,5°) і помірне на середньому рівні (136,2°). Орбіти помірної ширини і дуже малої висоти, хамеконхні за індексом (69,9). Ніс дуже малої висоти та малої ширини (23,5 мм), за покажчиком помірно вузький (50,0). Перенісся помірно високе за симотичним індексом (39,2) і малої висоти за дакріальним (43,9). Глибина іклової ямки (*fossa canina*) мала. Кут випинання носа великий (30,0°).

Надорбітні отвори (*Foramina supraorbitale*) на чоловічому черепі відсутні з обох сторін. Піднебінний поперечний шов з обох боків зафіксований як європеоїдний (Ia). Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній як з правої, так і з лівої сторони. Клиноподібний верхньощелепний шов присутній як з фронтальної сторони, так і з дорсальної (європеоїдний напрям). Підорбітний візерунок з обох сторін виявлений як форма II. В нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) відсутні вормієві кісточки з обох сторін черепа.

Поховання 9 (розкоп 1) належало чоловікові 50–60 р. Череп коричнево-жовтуватий, незадовільної збереженості, нижня щелепа відсутня. Черепна коробка візуально великих розмірів, рельєф надбрівних дуг слабкий, потиличний виступ розвинений слабо. Соскоподібні виростки помірних розмірів. Черепні шви облітеровані з внутрішньої сторони, з зовнішньої вони заросли на окремих ділянках. Зношеність зубів відповідає 4–5 балам.

Поздовжній та поперечний діаметри великі, за індексом череп мезокранний (78,1). Висотний діаметр черепної коробки дуже великих розмірів. Лобна кістка дуже широка у фронтальній і широка у дорсальній частині. Обличчя дуже широке. Орбіти і ніс виміряти не вдалось у зв'язку із поганою збереженістю.

Піднебінний поперечний шов з обох боків зафіксований як варіант (Ia). Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній і з правої, і з лівої сторони. Клиноподібний верхньощелепний шов присутній з обох сторін. Підорбітний візерунок з двох сторін виявлений як форма III.

Поховання 9 належало чоловікові 30–40 р. Череп коричнево-жовтуватий, доброї збере-

женості, з нижньою щелепою. Черепна коробка візуально малих розмірів, рельєф надбрівних дуг помірний, потиличний виступ розвинений слабо. Соскоподібні виростки малих розмірів. Черепні шви облітеровані з внутрішньої сторони, з зовнішньої заросли на окремих ділянках. Зношеність зубів відповідає 4–5 балам.

Поздовжній діаметр дуже малий, поперечний помірний, за індексом череп брахікранний (83,3). Вушна висота мала (111,9), але висотний діаметр черепної коробки (від базіону) помірний. Горизонтальна окружність через точку офріон малих розмірів за світовими стандартами. Потилиця помірно широка. Лобна кістка широка у фронтальній частині і помірно широка у дорсальній.

Обличчя ортогнатне, вузьке на рівні вилиць (129,5 мм.), дуже малої висоти, однак широке за верхньолицевим індексом (49,2) – еуріен. Лобно-виличний індекс великий. Профілювання обличчя сильне як на верхньому, так і на середньому рівнях. Орбіти помірної ширини і дуже малої висоти, хамеконхні (низькі) за індексом (75,9). Ніс дуже малої висоти та помірної ширини, за покажчиком широкий (55,3), хамеринія. Перенісся помірно високе як за симотичним індексом, так і за дакріальним. Глибина іклової ямки (*fossa canina*) мала. За світовим масштабом, обличчя характеризується великим випинанням носових кісток щодо лінії вертикального профілю обличчя (30,0°).

Надорбітні отвори (*Foramina supraorbitale*) відсутні з двох сторін. Піднебінний поперечний шов з обох боків зафіксований як варіант (Ia). Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній і з правої, і з лівої сторони. Клиноподібний верхньощелепний шов присутній з фронтальної сторони, відсутній з дорсальної. Підорбітний візерунок з обох сторін виявлений як форма II. У нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) присутня вормієва кісточка з лівої сторони черепа.

Поховання 10 (Старе місто, схід) належало чоловікові 50–60 р. Череп коричнево-жовтуватий, доброї збереженості, нижня щелепа присутня. Зуби верхньої щелепи випали прижиттєво, альвеоли заросли. На нижній щелепі також відзначається прижиттєва втрата зубів, окрім двох різців. Черепна коробка візуально малих розмірів, рельєф надбрівних дуг помірний, потиличний виступ розвинений слабо. Соскоподібні виростки малих розмірів. Черепні шви, окрім скроневих, облітеровані як з внутрішньої сторони, так і зовні. Зношеність різців відповідає 4–5+ балам.

Поздовжній діаметр черепа малий, поперечний великий, за індексом череп

брахікранний (84,2). Вушна висота помірна (114,4), як і висотний діаметр черепної коробки (від базіону). Горизонтальна окружність через точку офріон середніх розмірів за світовими стандартами. Потилиця широка. Лобна кістка помірно широка у фронтальній частині і широка у дорсальній.

Обличчя досить широке за виличною шириною (137,2 мм) і за верхньолицевим індексом (44,5). Лобно-виличний індекс середній. Профілювання обличчя помірно на верхньому і на середньому рівнях. Орбіти малої ширини і дуже низькі, мезоконхні за індексом (77,5). Ніс малої висоти й ширини, за показником широкий (46,0), хамеринія. Перенісся високе як за симотичним індексом, так і за дакріальним. Носові кістки характеризуються великим випинанням щодо лінії вертикального профілю обличчя (32,0°). Глибина іклової ямки мала.

Поховання 18 належало чоловікові 30–40 р. Череп коричнево-жовтуватий, доброї збереженості, нижня щелепа відсутня. Черепна коробка візуально невелика, рельєф надбрівних дуг помірний, потиличний виступ не розвинений, потилиця не виступає. Соскоподібні виростки великі. Черепні шви частково облітеровані з внутрішньої сторони, а із зовнішньої відкриті. Лоб сильно похилий, візуально обличчя прогнатне. Зношеність зубів відповідає 4–5+ балам.

Поздовжній діаметр дуже малий, поперечний помірний, за індексом череп брахікранний (83,3). Вушна висота середня (114,4), але висотний діаметр черепної коробки великий. Горизонтальна окружність через точку офріон дуже малих розмірів за світовими стандартами. Потилиця помірно широка, на межі з вузькою. Лобна кістка помірно широка у фронтальній частині і вузька у дорсальній. Обличчя на рівні вилиць вузьке за абсолютним розміром (128,8 мм) та низьке, за верхньолицевим індексом (48,9) – еуріен. Лобно-виличний індекс великий. Обличчя мезогнатне, добре профілюване у горизонтальній площині на верхньому і на середньому рівнях. Орбіти помірної ширини і дуже малої висоти, мезоконхні за індексом (76,1). Ніс малої висоти й дуже малої ширини, за показником вузький (45,1) – лепторинія. Перенісся високе як за симотичним індексом, так і за дакріальним. Глибина іклової ямки (*fossa canina*) помірна. Відзначається значне випинання носових кісток щодо лінії вертикального профілю обличчя (31,0°).

Надорбітні отвори (*Foramen supraorbitale*) на черепі відсутні з обох сторін («західна» ознака). Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній з обох сторін (європеоїдна ознака). Клиноподібний верхньощелепний шов (КВШ) відсутній з двох сторін як з правої, так і з лівої

сторони черепа. Піднебінний поперечний шов з обох сторін зафіксований як варіант (Ia) – європеоїдна ознака. У нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) відсутні вормієві кісточки з обох боків. В потилично-соскоподібному шві (*Ossa Wormii suturae occipitomastoideae*) кісточка відсутні з обох сторін (європеоїдна ознака). Підорбітний візерунок (ПОВ) за своєю формою з обох боків зафіксований як варіант (II).

Поховання біля Спасо-Преображенського собору.

Череп 1 (розкоп 1) належав чоловікові 25–35 р. Череп коричнево-жовтуватий, гарної збереженості, без нижньої щелепи. Черепна коробка візуально помірних розмірів, рельєф надбрівних дуг добре розвинений. Соскоподібні відростки середні. Черепні шви частково закриті з внутрішньої сторони, а зовні відкриті. Зношеність зубів відповідає 1–3 балам.

Поздовжній та поперечний діаметри помірні, за індексом череп брахікранний (80,0). Вушна висота входить до середнього класу величин (113,4), а висотний діаметр черепної коробки (від базіону) великих розмірів. Горизонтальна окружність через точку офріон помірна. Потилиця вузька. Лобна кістка вузька як у фронтальній, так і у дорсальній частині.

Обличчя широке як за абсолютним розміром (137,0 мм), так і за верхньолицевим індексом (44,5). Лобно-виличний індекс дуже малий. Горизонтальне профілювання обличчя дуже сильне на верхньому рівні, на середньому лице уплющене. Орбіти дуже малої ширини і висоти, мезоконхні за індексом (76,9). Ніс малої висоти та помірної ширини, за показником середній (50,9) – мезоринія. Перенісся дуже високе як за симотичним, так і за дакріальним індексом. Глибина іклової ямки (*fossa canina*) мала.

Надорбітні отвори *Foramina supraorbitale* (НО) на черепі відсутні з обох сторін. З обох боків в нижній частині лямбдоподібного шва (*Ossa Wormii suturae lamdoideae* – L_3) відсутні вормієві кісточки. Клиноподібний верхньощелепний шов спостерігається з трьох сторін і відсутній з правої фронтальної сторони. Піднебінний поперечний шов з правої сторони визначений як III а (європеоїдна ознака), з лівої – III ар («східна»). Підорбітний візерунок з обох сторін зафіксований як варіант I. Виличний шов відсутній.

Череп 2 (завал кісток) належав чоловікові 25–35 р. Череп коричнево-жовтуватий, незадовільної збереженості, нижня щелепа в наявності. Черепна коробка середніх розмірів. Рельєф надперенісся та надбрівних дуг помірні, район потиличного горба зруйнований. Соскоподібні виростки великих

розмірів. Черепні шви почали заростати з внутрішньої сторони, а з зовнішньої вони відкриті на всіх ділянках. Зношеність зубів відповідає 1–2 балам.

Поздовжній діаметр помірний, поперечний малий, за індексом череп мезокранний (75,6). Частина склепіння зруйнована, тому вушну висоту та висотний діаметр виміряти не вдалося. Лобна кістка вузька, на межі з помірними розмірами.

Обличчя вузьке на рівні вилиць (128,0 мм) і помірно широке за верхньолицевим індексом (50,0). Лобно-виличний показник помірний. Профілювання обличчя сильне на верхньому і помірно на середньому рівні. Орбіти малої ширини і висоти, мезоконхні за індексом (80,4). Ніс дуже малої висоти та помірної ширини, за показником широкий (53,2), хамеринія. Перенісся помірно високе як за симотичним індексом, так і за дакріальним. Глибина іклової ямки мала.

За результатами краніологічного вивчення похованих на території Старого міс-

та і біля Спасо-Преображенського Собору можна зазначити, що населення Вінниці XVIII–XIX ст. загалом належало до мезобрахікранного типу європеоїдів, і, можливо, не відзначалося антропологічною однорідністю. У розглянутій вибірці присутні всі форми черепної коробки, однак у середньому виразі чоловічі черепи мезокранні на межі з брахікранією, а жіночі – брахікранні. Вони мають середньошироке обличчя, різко профільоване у чоловіків і слабше у жінок, а також помірної висоти орбіти в обох групах (мезоконхія) та помірно широкий ніс (мезоринія). На окремих черепках відзначається низка краніоскопічних ознак, які дозволяють припустити присутність невеликої східної домішки. Остаточні висновки будуть зроблені після узагальнення даних аналізу всього масиву антропологічних матеріалів з цієї пам'ятки, щорічне накопичення яких сприятиме подальшому вивченню процесів формування антропологічного складу населення міста Вінниці.